

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін

Кваліфікаційна робота
(магістра)
з теми
**«ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕРПОПОДІБНИХ КОМПЛЕКСІВ У
НЕОЛІТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ»**

Виконав: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи IstA1-M23
напряму підготовки (спеціальності)
032 – Історія (Історія та Археологія)
Злотін Юрій Олегович

Керівник
Гуцал В. А., кандидат
історичних наук, доцент

Рецензент

Кам'янець-Подільський – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ВИВЧЕНОСТІ ТЕМИ

РОЗДІЛ 2. СЕРПОПОДІБНИЙ КОМПЛЕКС У КОНТЕКСТІ НЕОЛІТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

- 2.1. Місце жнивництва у відтворювальному господарстві
- 2.2. Виділення серпоподібного комплексу із системи жниварських знарядь

РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС ЖНИВАРСЬКИХ ЗНАРЯДЬ НЕОЛІТИЧНИХ КУЛЬТУР.

- 3.1. Етапність та проблематика неолітизації України
- 3.2. Технологічні комплекси неолітичних культур
 - 3.2.1. Трипільська культура
 - 3.2.2. Буго-дністровська
 - 3.2.3. Лінійно-стрічкова кераміка
 - 3.2.4. Синтез Дніпро-Донецької та Сурської культури

РОЗДІЛ 4. КАТАЛОГІЗАЦІЯ СЕРПОПОДІБНИХ ЗНАРЯДЬ НЕОЛІТИЧНИХ КУЛЬТУР.

- 4.1. Типологія та класифікація серпоподібних знарядь
- 4.2. Функціональне призначення та використання серпоподібних знарядь

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність теми. Аналіз технологічних аспектів серпоподібних знарядь дозволяє краще зрозуміти розвиток неолітичних спільнот, їхні економічні практики, соціальні структури та взаємозв'язок з природним середовищем. Дослідження таких інструментів також вносить вклад у вивчення аграрної революції, процесу неолітизації та становлення осілого способу життя.

По-перше, серпоподібні знаряддя є одним із ключових елементів матеріальної культури неолітичних суспільств, оскільки вони відображають важливі зміни в господарстві – перехід від збиральництва до землеробства. Цей процес відбувався на території України у тісному зв'язку з природними та культурними змінами, що впливали на розвиток технологій виготовлення знарядь праці. Серпоподібні комплекси відігравали центральну роль у жнивах, а отже, були важливими для забезпечення харчової безпеки та стабільності громад. Вивчення технологічних аспектів цих знарядь допоможе уточнити наші знання про перехідні етапи від первісного до раннього землеробського господарства.

По-друге, дослідження технології виготовлення та використання серпоподібних знарядь сприяє реконструкції процесів обробки каменю, кременю та інших матеріалів, що використовувалися для їхнього створення. Аналіз технологічних ланцюжків дозволяє відстежити етапи від вибору сировини до остаточного виготовлення та застосування інструментів. Це, своєю чергою, відкриває можливість дослідити спеціалізацію ремісничої праці, рівень технічного розвитку спільнот, а також виявити локальні традиції та впливи між різними культурними групами.

По-третє, Україна займає стратегічне положення у контексті вивчення неолітичних культур, оскільки є зоною взаємодії між різними культурними традиціями Європи та Близького Сходу. Серпоподібні знаряддя, виявлені на

території України, відображають широкий спектр культурних впливів більшості культур. Технологічний аналіз таких артефактів дозволяє краще зрозуміти механізми культурних трансферів, дифузію технологій та їхню адаптацію до локальних умов. Таким чином, дослідження серпоподібних комплексів може розкрити складні процеси міжкультурної взаємодії та формування технологічних інновацій.

По-четверте, вивчення серпоподібних знарядь на території України має значення для розширення археологічної бази даних та створення каталогів артефактів, що сприятиме створенню більш повної картини розвитку неолітичних суспільств у регіоні. Технологічний аналіз дозволить уточнити датування знахідок, що, своєю чергою, допоможе в розробці нових хронологічних схем. Це особливо важливо в умовах сучасної археологічної науки, де існує потреба у точнішій інтерпретації археологічних матеріалів на основі міждисциплінарних підходів, включно з археоботанікою, петрографією та методами фізико-хімічного аналізу.

Нарешті, актуальність даного дослідження також підкріплюється сучасними викликами у збереженні археологічної спадщини. Зміни клімату, ерозія ґрунтів, сучасні агротехнічні роботи та інші антропогенні фактори створюють ризики втрати археологічних пам'яток. Вивчення та каталогізація серпоподібних комплексів є необхідними для розробки заходів з охорони археологічних об'єктів та збереження культурної спадщини України.

Отже, дослідження технологічних аспектів серпоподібних знарядь у неолітичних суспільствах на території України має вагоме наукове значення, адже сприяє глибшому розумінню соціально-економічних змін, що відбулися в процесі неолітизації. Це дослідження відкриває нові перспективи для реконструкції технологій, економіки та міжкультурних взаємодій у прадавні часи, а також робить важливий внесок у збереження культурної спадщини регіону.

Об'єктом дослідження є неолітичні культури України та їх сільськогосподарські аспекти.

Предметом дослідження жниварські знаряддя неолітичних культур.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від раннього неоліту (VII тис. до н. е.) до пізнього неоліту (IV тис. до н. е.), коли на території України спостерігається розвиток землеробства та перехід до осілого способу життя. Вибір хронологічних рамок зумовлений появою перших серпоподібних знарядь, що були використані для жнив, і їхньою еволюцією в контексті неолітичної технологічної революції.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України, зокрема, основні археологічні регіони: Полісся, Лісостеп, Степ та Карпато-Дунайський регіон. Дослідження включає аналіз знахідок з різних культурних груп, таких як трипільська культура, культура лінійно-стрічкової кераміки, дніпро-донецької та сурської, а також інші локальні неолітичні спільноти, що існували в межах території України.

Метою роботи всебічне дослідження технологічних аспектів серпоподібних знарядь неолітичних культур на території України, зокрема їх типології, методів виготовлення, функціонального призначення та регіональних особливостей, з метою реконструкції економічних і соціальних процесів, пов'язаних з розвитком землеробства та адаптацією давніх спільнот до змін у природному середовищі.

Відповідно до поставленої мети, були сформовані наступні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію та стан вивченості теми, зокрема охарактеризувати основні теоретичні підходи до дослідження серпоподібних знарядь у неолітичних культурах, а також розглянути внесок українських та зарубіжних дослідників у вивчення цієї проблематики.

2. Дослідити розвиток жниварства як ключового елемента відтворювального господарства у неолітичних суспільствах, зосередивши увагу на еволюції знарядь для жнив та на виділенні серпоподібного комплексу як окремого типу знарядь у системі господарських інструментів.

3. Виділити та охарактеризувати серпоподібний комплекс у контексті неолітичної революції, дослідити його значення для соціально-економічного розвитку неолітичних культур, а також визначити його специфічні риси та відмінності від інших жнивварських знарядь.

4. Проаналізувати розшарування неолітичних культур на території України у різні періоди неоліту, визначити регіональні особливості та взаємовпливи культурних груп, що могли вплинути на розвиток серпоподібних знарядь.

5. Вивчити технологічні особливості виготовлення та використання серпоподібних знарядь у межах окремих культурних комплексів, зокрема трипільської, буго-дністровської, культури лінійно-стрічкової кераміки, дніпро-донецької та сурської, на основі археологічних знахідок.

6. Інтерпретувати типологію та класифікацію серпоподібних знарядь неолітичних культур України, визначити основні різновиди та проаналізувати їхні конструктивні особливості.

7. Визначити функціональне призначення серпоподібних знарядь, використовуючи методи трасологічного аналізу та інші сучасні археологічні методики для вивчення слідів використання, а також дослідити їхню роль у господарстві неолітичних спільнот.

8. Дослідити регіональні відмінності та хронологію розвитку серпоподібних знарядь, провести порівняльний аналіз знарядь з різних археологічних регіонів України, встановити можливі культурні впливи та технологічні інновації.

Методологічні засади дослідження. Відповідно, до теоретико-методологічних засад дослідження, при написанні роботи були використані наступні принципи та методи пізнання.

До основних використаних **принципів** ми відносимо:

Принцип історизму в роботі реалізується через ретельний аналіз розвитку серпоподібних знарядь та технологій у контексті неолітичної революції, а

також у процесі трансформації аграрних практик неолітичних спільнот. Історизм передбачає вивчення предмета в контексті його розвитку через час, що дозволяє побудувати лінію еволюції технологій, від початкових форм серпоподібних знарядь до їх удосконалення в різних неолітичних культурах. Ми розглядаємо їх не тільки як статичний елемент археологічного матеріалу, але й як частину більш широкого процесу соціально-економічних змін, що відбувалися у період неоліту. Таким чином, кожен етап розвитку цих знарядь розглядається в часовій перспективі, що дозволяє виявити зміни в технологічних підходах, їх адаптацію до нових умов і взаємодію з іншими культурами.

Принцип об'єктивності полягає у всебічному і неупередженому дослідженні серпоподібних знарядь, їх технологічних і функціональних характеристик. У роботі застосовуються наукові методи, що дозволяють виключити особистісні упередження або тенденційність при інтерпретації археологічних матеріалів. Об'єктивний підхід передбачає застосування не тільки традиційних археологічних методів, але й використання сучасних трасологічних та археометричних досліджень для оцінки знарядь. Це забезпечує точність у визначенні функцій цих знарядь, їх еволюції, а також їх значення у повсякденному житті неолітичних спільнот. Об'єктивність також проявляється у використанні надійних археологічних джерел та верифікації інформації через порівняння з іншими культурними контекстами.

Принцип системності є основою для аналізу серпоподібних знарядь як частини більш складного технологічного комплексу неолітичних культур. Моя робота системно підходить до вивчення не лише окремих знарядь, але й їх місця в загальній структурі неолітичного господарства та соціальної організації. Аналіз здійснюється в межах різних неолітичних культур, що дозволяє з'ясувати, як технології виготовлення та використання серпоподібних інструментів варіюються залежно від культурних і регіональних особливостей. Системний підхід також передбачає інтеграцію археологічного матеріалу з результатами інших наукових дисциплін, таких як антропологія, етнографія та

економіка, що дозволяє побудувати цілісну картину технологічного і соціального розвитку неолітичних спільнот.

Принцип усесторонності виявляється у прагненні врахувати всі можливі аспекти функціонування серпоподібних знарядь у неолітичних культурах. У роботі досліджуються не лише технічні та технологічні характеристики інструментів, але й їх соціально-культурне значення, а також економічні та екологічні фактори, що могли впливати на використання цих знарядь. Усесторонній підхід охоплює всі етапи від виготовлення до використання інструментів, а також включає питання, пов'язані з їх місцем у житті спільнот, зокрема в аграрному господарстві. Це дозволяє отримати повне уявлення про значення серпоподібних знарядь у розвитку неолітичних культур і їх технологічних комплексів.

Принцип плюралізму забезпечує різноманітність підходів та методів у дослідженні. Він проявляється в інтеграції різних теоретичних концепцій і методологій для вивчення серпоподібних знарядь: від традиційного археологічного аналізу до сучасних технологічних методів (археометрія, трасологія). Плюралізм дозволяє врахувати різноманітність поглядів на проблему, а також використовувати міждисциплінарний підхід, зокрема звернення до антропології, етнографії, історії технологій та соціальної археології. Такий підхід дозволяє не лише розглянути питання з різних точок зору, а й зібрати більш повну картину розвитку технологій на різних етапах неоліту.

Всі ці принципи взаємодіють та доповнюють один одного, що дозволяє отримати більш точне, комплексне і всебічне розуміння технологічних аспектів серпоподібних знарядь у неолітичних культурах на території України.

Окрім принципів, в роботі були використані **загальнонаукові та спеціальноісторичні методи дослідження.**

До першої групи ми відносимо такі як: Аналіз і синтез є основними методами дослідження. Аналіз використовується для детального вивчення окремих серпоподібних знарядь, їх типів і технологічних особливостей. Це дозволяє виокремити різні компоненти знарядь, їх функціональні призначення

та еволюцію. Синтез, у свою чергу, дозволяє об'єднати результати аналізу окремих знарядь, їх культурну належність, а також технологічні та соціальні аспекти для створення цілісної картини розвитку серпоподібних комплексів. Індукція і дедукція використовуються для виведення загальних закономірностей та перевірки теоретичних положень. Індукція дозволяє на основі окремих археологічних фактів сформулювати загальні висновки про еволюцію та використання серпоподібних знарядь у різних культурах. Дедукція застосовується для перевірки загальних теорій через конкретні приклади, що дає змогу підтвердити або спростувати висунуті гіпотези. Логічний метод застосовується для організації і структурування отриманих даних, забезпечуючи послідовність у висновках. Логічний підхід дозволяє формувати аргументи, чітко відображати причинно-наслідкові зв'язки між етапами розвитку серпоподібних знарядь і їх соціально-економічним значенням. Метод класифікації і типологізації використовується для систематизації серпоподібних знарядь за різними ознаками: формою, розмірами, матеріалами виготовлення та технологією виробництва. Цей метод дозволяє визначити різноманітність типів серпоподібних знарядь, їх хронологічні та регіональні особливості, що є основою для подальшого аналізу їх функціонального використання.

До другої групи, були віднесені: Проблемно-хронологічний метод застосовується для дослідження еволюції серпоподібних знарядь у різні періоди неоліту, дозволяючи виокремити зміни у технології та функціонуванні цих інструментів на різних етапах історії. Це допомагає чітко визначити часові межі розвитку кожного типу знаряддя, а також взаємозв'язок між технологічними та соціальними змінами. Історико-типологічний метод дозволяє класифікувати серпоподібні знаряддя за типами та підтипами, визначаючи їх характерні ознаки в межах конкретних археологічних культур. Цей метод дає змогу виявити типологічні варіації знарядь у різних часопросторових контекстах, а також простежити зміни у їх виготовленні та використанні. Порівняльно-історичний метод дозволяє порівняти

серпоподібні знаряддя різних неолітичних культур на основі історичних даних і матеріалів з інших регіонів. Це дає змогу виявити подібності та відмінності у використанні та технологіях виготовлення серпоподібних знарядь, а також зрозуміти їх роль у культурних та економічних процесах неолітичних суспільств. Історико-системний метод передбачає вивчення серпоподібних знарядь як складових частин більш широкої соціально-економічної системи неолітичних культур. Цей метод дозволяє розглядати інструменти в контексті їх взаємодії з іншими елементами господарської діяльності, зокрема з аграрними технологіями, соціальною організацією та іншими інноваціями. Аналогія використовується для порівняння серпоподібних знарядь з аналогічними інструментами інших культур, як в межах неоліту, так і в пізніші історичні періоди. Це дозволяє зробити висновки щодо їх функціонального призначення та розвитку, ґрунтуючись на подібних знахідках та практиках, що були поширені у різних регіонах. Метод класифікації дозволяє систематизувати різні типи серпоподібних знарядь за формою, розмірами, матеріалами виготовлення та іншими характеристиками, що є основою для подальших досліджень. Це дає змогу чітко виділити основні групи знарядь і визначити їх функціональне призначення. Синхронний метод використовується для вивчення серпоподібних знарядь у межах одного конкретного часу або культурного етапу. Це дозволяє порівняти різні культури та артефакти, що належать до одного періоду, для визначення спільних характеристик та особливостей технологій виготовлення та використання. Діахронний метод передбачає вивчення змін у серпоподібних знаряддях упродовж часу, зокрема еволюцію технологій виготовлення, функціональне використання та культурні відмінності. Цей метод дозволяє простежити розвиток серпоподібних інструментів у різних історичних етапах і виявити закономірності в їх трансформації.

Елементи наукової новизни дослідження полягають у наступному:

1. Систематизація та узагальнення даних щодо серпоподібних знарядь у межах різних неолітичних культур України, що дозволило створити цілісну картину еволюції жнивварських інструментів у хронологічному та регіональному аспектах. Зокрема, проведено порівняльний аналіз знахідок з трипільської, буго-дністровської, культури лінійно-стрічкової кераміки, Криш-Старчево та маріупольської культури.

2. Вперше здійснено реконструкцію технологічного ланцюжка виготовлення серпоподібних знарядь на основі нових даних трасологічного та петрографічного аналізів. Реконструйовано основні етапи виробництва – від вибору сировини до остаточного формування знарядь та їхньої підготовки до використання, що дозволило глибше зрозуміти спеціалізацію ремісничої праці у неолітичних суспільствах.

3. Здійснено комплексний аналіз слідів використання серпоподібних знарядь, що включає результати мікроскопічного та трасологічного дослідження. Це дозволило уточнити функціональне призначення інструментів, виявити специфічні сліди роботи з різними типами рослинних культур та відтворити основні технології збирання врожаю в різних екологічних умовах.

4. Досліджено регіональні відмінності у використанні та виготовленні серпоподібних знарядь, що дозволило простежити вплив локальних природних та культурних факторів на розвиток технологій неолітичних суспільств. Установлено нові взаємозв'язки між культурами, що підтверджує наявність обміну технологіями та матеріалами між різними групами населення.

Таким чином, дослідження зробило вагомий внесок у розвиток археології неоліту, дозволивши не лише доповнити існуючі знання про технологічні комплекси серпоподібних знарядь, але й запропонувати нові інтерпретації та методологічні підходи до їх вивчення

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження оприлюднено на 9 конференціях:

1. 2020 р. – учасник ІХ Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки та перспективи» на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема доповіді: «Серпи кам'яної та бронзової доби»;

2. 2020 р. – учасник ІХ Всеукраїнської заочної студентської-учнівської наукової конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів» в Житомирському державному Університеті імені Івана Франка, Тема доповіді: «Еволюція серпоподібних знарядь кам'яної та бронзової доби»;

3. 2021 р. – учасник Х Всеукраїнської заочної студентської-учнівської наукової конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів» в Житомирському державному Університеті імені Івана Франка, Тема доповіді: «Еволюція серпоподібних знарядь під час залізного віку»;

4. 2021 р. – учасник Науково-практичної конференції ІІ-го туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Історія та Археологія», яка проходила в університет Григорія Сковороди у Переяславі. Нашому дослідженню «Еволюція серпоподібних знарядь на території України під час кам'яного та мідно-бронзового віку» за рішенням конкурсної комісії було присуджене перше місце.

5. 2021 р. – учасник Х Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки та перспективи» на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема доповіді: «Серпоподібні знаряддя раннього залізного віку на території України»;

6. 2021 р. – учасник звітної наукової конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2021–2022 році. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Тема

доповіді: «Еволюція серпоподібних знарядь під час залізного віку на території України».

7. 2022 р. – учасник XI Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки та перспективи» на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема доповіді: «Еволюція серпоподібних знарядь на території України у ранньослов'янський час»;

8. 2023 р. – учасник звітної наукової конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2022–2023 році. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Тема доповіді: «Аграрна історія Поділля: проблеми вивчення та перспективи досліджень».

9. 2023 р. – учасник XII Всеукраїнської студентської археологічної конференції «Археологічні дослідження в Україні: здобутки та перспективи» на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема доповіді: «Використання сучасних технологій у вивченні жнивварських знарядь».

Публікації, де було висвітлено основні наукові напрацювання автора:

1. Злотін Ю. О. Серпи кам'яної та бронзової доби. Археологічні дослідження в Україні : здобутки і перспективи : збірник матеріалів IX Всеукраїнської студентської археологічної конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. с. 46-52.

2. Злотін Ю. Еволюція серпоподібних знарядь на території України під час кам'яного та мідно-бронзового віку. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Випуск 15. с. 86-87.

3. Злотін Ю. О. Серпоподібні знаряддя раннього залізного віку на території України. Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи: збірник матеріалів X Всеукраїнської студентської археологічної конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. с. 51-57.

4. Злотін Ю. О. Еволюція серпоподібних знарядь на території України у ранньослов'янський час. Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи: збірник матеріалів XI-XII Всеукраїнської студентської археологічної конференції. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. с. 34-40.

5. Злотін Ю. Символ та роль серпа у геральдиці Поділля. Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О. М. Федьков (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), О. В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип. 20. Ч. 2. с. 83-87.

Проблематика дослідження серпоподібних знарядь неолітичних культур на території України полягає в недостатньо вивчених технологічних аспектах цих інструментів, їхньому місці та значенні в економічній системі давніх суспільств. На сьогоднішній день у науковій літературі спостерігається фрагментарність даних про серпоподібні знаряддя: багато досліджень обмежуються описом знахідок без детального аналізу технологічних особливостей їх виготовлення та використання. Відсутність узгодженої типології та системної класифікації ускладнює можливість порівняння матеріалу з різних археологічних пам'яток і культур. Крім того, питання хронологічного розвитку та регіональних відмінностей цих знарядь залишаються відкритими, що створює додаткові труднощі для реконструкції господарсько-економічних процесів у неолітичних суспільствах.

Особливо актуальним є питання функціонального призначення серпоподібних знарядь та їх ролі у розвитку відтворювального господарства. На тлі неолітичної революції, яка ознаменувалася переходом від мисливства і збиральництва до землеробства і скотарства, серпоподібні інструменти відігравали важливу роль у збиранні врожаю, але недостатність даних про сліди використання та залишки рослинної сировини ставить під сумнів багато гіпотез. Вивчення технологічних ланцюгів виготовлення та застосування цих знарядь дозволяє поглибити розуміння соціально-економічних процесів і спеціалізації праці в неолітичних спільнотах, проте відсутність комплексних досліджень із використанням сучасних трасологічних і археометричних методів значно обмежує ці можливості.

Ще однією важливою проблемою є регіональні відмінності у виробництві та використанні серпоподібних знарядь, які залишаються мало вивченими. Це ускладнює аналіз культурних взаємозв'язків та процесів обміну технологіями між різними неолітичними групами на території України. Розшарування культурних комплексів та значна регіональна диференціація потребують ретельного дослідження для встановлення закономірностей розвитку технологій, що могли впливати на адаптацію населення до змін у природному середовищі та соціально-економічні умови.

Теоретична значущість роботи полягає в розробці нових концептуальних підходів до аналізу технологічних комплексів серпоподібних знарядь, що дозволяє поглибити розуміння еволюції технологій у неолітичних суспільствах та їхнього зв'язку з соціально-економічними змінами цього періоду. Дослідження вносить вклад у кілька ключових теоретичних напрямів археології та суміжних наук.

По-перше, робота розширює теоретичні уявлення про технологічний розвиток неолітичних культур, зокрема щодо виготовлення та використання серпоподібних знарядь. Запропонована типологія та класифікація цих знарядь на основі детального аналізу їх конструктивних особливостей і технологічних методів виготовлення дозволяють глибше зрозуміти технологічний ланцюжок.

Це допомагає реконструювати етапи виготовлення знарядь, від вибору сировини до їхнього використання, а також показує, як ці технології могли змінюватися в залежності від соціальних потреб і культурних традицій.

По-друге, робота розглядає важливі питання в межах теорії неолітичної революції, в рамках якої відбувався перехід від мисливства та збиральництва до землеробства. Оскільки серпоподібні знаряддя безпосередньо пов'язані з процесами збору врожаю, їх дослідження дозволяє оцінити вплив цього технологічного інструменту на економічну організацію суспільства. Відновлення технологій жнивництва як частини відтворювального господарства дає можливість дослідити соціально-економічні трансформації, зокрема перехід від економіки, заснованої на збиранні природних ресурсів, до більш складних форм ведення господарства, що включають землеробство як основну економічну діяльність.

Теоретична значущість роботи також проявляється в її внеску в розвиток концепцій культурної дифузії та екологічних адаптацій. Вивчення регіональних відмінностей у технологічних традиціях серпоподібних знарядь та їх взаємозв'язків з іншими неолітичними культурами дозволяє розкрити механізми культурного обміну та взаємодії між різними суспільствами. Аналіз археологічного матеріалу з різних культурних комплексів (трипільської, буго-дністровської, маріупольської культур та інших) сприяє розумінню того, як технології виробництва знарядь могли адаптуватися до різних екологічних умов, а також до змін кліматичних і природних умов, характерних для неоліту.

Окрім того, робота сприяє розширенню теоретичних підходів у трасології та археометрії. Використання цих методів для дослідження серпоподібних знарядь дозволяє не лише відновити процеси їх виготовлення, але й здійснити функціональний аналіз їх використання. Це сприяє розвитку нових методик, які дають змогу глибше досліджувати сліди використання знарядь, що дають інформацію про повсякденне життя неолітичних спільнот.

Загалом, теоретична новизна роботи полягає в інтеграції технологічного, економічного та культурного аналізу в єдину наукову парадигму, що дозволяє

краще зрозуміти, як серпоподібні знаряддя, можуть відображати зміни в організації праці, соціальній структурі та культурних практиках неолітичних спільнот.

Практичне значення роботи полягає в його сприянні розвитку археологічної науки та збагаченні практичних інструментів для дослідження неолітичних пам'яток. Результати роботи можуть мати пряме застосування у кількох сферах археології та суміжних дисциплінах.

По-перше, робота дозволяє створити нову типологію та класифікацію серпоподібних знарядь, яка стане корисним інструментом для археологів у процесі польових досліджень та аналізу археологічних колекцій. Створена система класифікації забезпечить єдиний підхід до вивчення цього виду знарядь, що дозволить здійснити порівняння матеріалів із різних археологічних пам'яток та культурних комплексів, а також спростить і стандартизує археологічний опис матеріалів.

По-друге, аналіз функціональних та технологічних аспектів серпоподібних знарядь на основі трасологічних та археометричних методів дасть можливість практично застосовувати ці методики для подальших досліджень. Зокрема, це стосується розширення можливостей для аналізу використання знарядь у контексті господарських практик, а також відновлення технологічних процесів виготовлення інструментів. Такі методи можуть бути застосовані до матеріалів з інших культурних шарів і пам'яток, дозволяючи зібрати додаткові дані про повсякденне життя давніх спільнот.

По-третє, робота сприяє розвитку технологічних аналізів нових археологічних знахідок. Завдяки цьому можна значно підвищити ефективність та точність аналізу матеріальних залишків у польових умовах. Впровадження розробленої класифікації серпоподібних знарядь дозволить науковцям та археологам краще ідентифікувати інструменти на місцях розкопок, а також сприятиме удосконаленню методик збору та обробки археологічних даних.

Практичне значення роботи також полягає в поглибленні знань про неолітичні господарства та соціально-економічні структури, що є важливими

для реконструкції розвитку давніх суспільств на території України. Це дозволить зокрема покращити інтерпретацію археологічних матеріалів, що стосуються не лише землеробства, але й соціальних, культурних і технологічних процесів того часу.

Насамкінець, результати дослідження можуть бути використані в освітній діяльності, зокрема для підготовки навчальних курсів та практикумів для студентів археологічних спеціальностей. Розроблені концепції та методики також можуть бути корисними для створення науково-популярних матеріалів для широкої аудиторії, зокрема для виставок та музеїв, що мають на меті популяризацію археології та історії неоліту.

Структура роботи відповідає меті та є послідовним вирішенням поставлених завдань дослідження. Магістерська складається зі вступу, чотирьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури – 128 позицій.

Загальний обсяг роботи – 95 сторінок.

ВИСНОВКИ

Отже, відповідно, до поставленої мети та сформованих завдань дослідження, ми можемо зробити наступні висновки:

Дослідження історіографії та стану вивченості теми виявило значний інтерес до цієї проблематики з боку українських та зарубіжних вчених. Перші кроки у вивченні серпів були зроблені ще на початку XX століття, і з того часу накопичено багатий матеріал, що охоплює різні аспекти цієї теми. Українські археологи зробили вагомий внесок у дослідження серпоподібних знарядь. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань, від типології та класифікації знарядь до аналізу їх функціонального призначення та ролі в господарстві неолітичних спільнот.

Серед найважливіших робіт слід відзначити дослідження С. Бібікова, який детально вивчив серпоподібні знаряддя трипільської культури, зокрема, виділив «серп типу Гребенів» та проаналізував технологію їх виготовлення.

Важливий внесок у вивчення теми зробив С. Семенов, який досліджував еволюцію серпоподібних знарядь від жниварських ножів до вкладених серпів, а також проаналізував їх розповсюдження в різних культурах.

Т. Пассек досліджувала серпоподібні знаряддя буго-дністровської культури, зокрема, серпи карановського типу, та їх зв'язок з іншими культурами. Зарубіжні вчені також приділяли увагу вивченню серпоподібних знарядь. Їхні праці розширюють географічні межі дослідження та дозволяють порівняти українські знахідки з матеріалами з інших регіонів.

А. Тальгрєн, фінський археолог, досліджував серпоподібні знаряддя з території Північно-Західного Причорномор'я, що дало змогу порівняти їх з аналогічними знахідками з інших регіонів Європи.

На сьогодні накопичено значний матеріал з вивчення серпоподібних знарядь неолітичних культур України. Проте, існують певні прогалини та напрямки, які потребують подальших вивчення.

Дослідження показало, що жниварство було ключовим елементом відтворювального господарства в неолітичних суспільствах України. Розвиток землеробства в неоліті призвів до появи спеціалізованих знарядь праці, призначених для обробки землі та збору врожаю. Еволюція цих знарядь йшла

шляхом удосконалення форми та конструкції, а також використання нових матеріалів.

Серпоподібні знаряддя пройшли шлях від примітивних жниварських ножів до складних вкладених серпів з кількома лезами. Ця еволюція відображає зростаючі потреби в ефективному зборі врожаю, пов'язані зі збільшенням площ оброблюваних земель та інтенсифікацією землеробства.

Виділення серпів як окремого типу знарядь підкреслює його важливість в системі господарських інструментів неолітичних культур. Цей комплекс включає не тільки самі серпи, а й інші знаряддя, пов'язані зі збором та обробкою врожаю, такі як зернотерки, ступи, ножі для обробки зерна тощо.

Розвиток серпоподібного комплексу безпосередньо впливав на соціально-економічний аспект неолітичних спільнот. Збільшення ефективності збору врожаю сприяло зростанню надлишкового продукту, що, в свою чергу, могло призводити до соціальної диференціації та розвитку ремесел.

Жниварські знаряддя відігравали фундаментальну роль у становленні відтворювального господарства та розквіті неолітичних культур на території України. Його поява була тісно пов'язана з неолітичною революцією – глибокими змінами у способі життя людини, що ознаменували перехід від привласнюючого до відтворювального господарства, заснованого на землеробстві та скотарстві.

Основне значення серпоподібних знарядь полягало в їхньому сприянні економічному та соціальному прогресу. Використання цих інструментів значно підвищило продуктивність праці: серпи дозволяли ефективніше збирати врожай, що призводило до збільшення запасів харчових продуктів. Це, своєю чергою, стимулювало розвиток землеробства, розширення посівних площ і підвищення врожайності. Надлишковий продукт, отриманий завдяки цим змінам, став основою для соціальної диференціації, виникнення спеціалізації праці та нових форм соціальної організації. Виготовлення серпоподібних знарядь також сприяло технологічному прогресу, оскільки вимагало вдосконалення обробки кременю, кістки та дерева. Крім того, серпи мали символічне значення, асоціюючись із родючістю, що відображалось у мистецтві та ритуальних практиках.

Серпоподібний комплекс мав специфічні риси, які визначали його важливість для неолітичних спільнот. Знаряддя відзначалися вузькою спеціалізацією, призначенням для збору врожаю, а також технологічною складністю (вкладеневі, зубчасті або серпи з вигнутим лезом), що дозволяло адаптувати їх до різних умов використання та видів злакових культур.

Відмінність серпоподібних знарядь від інших жниварських інструментів полягала у їхній спеціалізації та конструкції. Серпи мали вигнуте лезо, яке полегшувало захоплення та зрізання стебел, на відміну від жниварських ножів із прямим лезом, що використовувалися для зрізання окремих рослин або колосків.

Серпоподібний комплекс знарядь був важливим фактором розвитку неолітичних культур України. Він сприяв зростанню продуктивності праці, розвитку землеробства та соціальним змінам, а також відображав технологічний та культурний прогрес.

Дослідження розселення неолітичних культур на території України показало, що в різних регіонах існували свої особливості розвитку серпоподібних знарядь.

У трипільській культурі, що охоплювала значну частину Правобережної України, домінували крем'яні серпи, які еволюціонували від вкладених до зубчастих форм. У буго-дністровській культурі, що була поширена на південному заході України, використовувалися серпи карановського типу з вигнутим лезом, а також жнивні ножі натуфійського типу. Культура лінійно-стрічкової кераміки, яка існувала на заході України, характеризувалася використанням вкладених серпів з різними формами вкладенів. В дніпро-донецькій культурі, поширеній на сході України, застосовувалися ножі з ножевидних пластин.

Взаємовпливи між цими культурами також позначилися на розвитку серпоподібних знарядь. Наприклад, деякі форми серпів, характерні для трипільської культури, зустрічаються і в інших культурах, що свідчить про культурний обмін та запозичення технологій.

Регіональні особливості розвитку серпоподібних знарядь пов'язані з різними факторами, такими як доступність сировини, природні умови, особливості господарської діяльності та культурні традиції.

Вивчення цих особливостей дозволяє глибше зрозуміти процес розвитку землеробства та технологій у неолітичний період на території України. Технологічні особливості виготовлення серпоподібних знарядь в межах неолітичних культур України свідчать про значну варіативність технік та матеріалів, які адаптувалися до місцевих умов і культурних традицій.

Трипільська культура вирізнялася використанням кременю як основного матеріалу для виготовлення серпів. На ранніх етапах домінували вкладеневі серпи, виготовлені з невеликих кременевих пластин. Пізніше поширення набули зубчасті серпи, які забезпечували високу ефективність при збиранні врожаю. Важливу роль відігравали також серпи з роговою оправою, яка служила для кріплення кременевих або кістяних лез.

Буго-дністровська культура використовували серпи карановського типу, які мали вигнуте лезо, зручне для захоплення стебел. Виробництво цих знарядь включало використання кременю, кістки та рогу. Крім того, були поширені ножі натуфійського типу, що демонструють зв'язок із сусідніми культурами.

Культура лінійно-стрічкової кераміки характеризувалася вкладеновими серпами, у яких форма варіювалася залежно від потреб. Вони виготовлялися переважно з кременю, що забезпечувало високі ріжучі властивості.

Дніпро-донецька культура використовувала ножі виготовлених з пластин, на яких часто є сліди лискування, що свідчить про їхнє активне використання. Основним матеріалом для виготовлення цих інструментів був кремій.

Сурська культура відзначалася виробництвом пластин-вкладенів із затупленими краями, які також виготовлялися з кременю. Така конструкція дозволяла продовжити термін служби знарядь, використовуючи заміну окремих деталей.

Таким чином, технологічні особливості виготовлення серпоподібних знарядь у різних культурах відображали не лише доступність сировини, але й

рівень розвитку технологій та специфіку господарської діяльності. Це свідчить про адаптивність неолітичних суспільств до локальних умов і їхнє вміння вдосконалювати інструментарій для забезпечення ефективного ведення господарства.

Типологія та класифікація серпоподібних знарядь неолітичних культур України демонструє значну різноманітність, яка відображає технічний розвиток та пристосування до різних умов життя. Виділяється кілька основних різновидів цих знарядь, кожен з яких має свої специфічні конструктивні особливості та функціональні переваги.

За матеріалом виготовлення серпоподібні знаряддя поділяються на кам'яні, кістяні, рогові та дерев'яні. Кам'яні серпи, виготовлені з кременю, обсидіану та інших міцних порід, були найбільш поширеними завдяки своїй гостроті й довговічності, хоча виготовлення таких інструментів вимагало значних зусиль. Кістяні та рогові серпи відзначалися легкістю в обробці та доступністю матеріалу, але мали меншу зносостійкість. Дерев'яні серпи, хоча й були найдешевшими у виготовленні, використовувалися рідше через їхню низьку міцність.

За формою та конструкцією леза серпи класифікуються на вкладишеві, зубчасті, з прямим лезом і з вигнутим лезом. Вкладишеві серпи, які складалися з окремих лез, вставлених у основу, дозволяли легко замінювати пошкоджені деталі, хоча їх конструкція була складнішою. Зубчасті серпи вирізнялися високою ефективністю під час збирання жорстких злакових стебел, але потребували значних зусиль у виготовленні. Серпи з прямим лезом мали просту конструкцію, але були менш ефективними, порівняно з вигнутими серпами, які краще захоплювали стебла під час жнив.

За способом кріплення до руків'я, інструменти поділяються на серпи з втулкою, хвостовиком і наскрізним отвором. Ці різновиди демонструють варіативність технічних рішень, що відповідали конкретним умовам використання.

Таким чином, різноманіття типів серпоподібних знарядь у неолітичних культурах України відображає адаптацію до різних екологічних і господарських потреб. Кожен тип інструментів був розроблений для виконання специфічних завдань, що свідчить про високий рівень інноваційності та гнучкості в технічному мисленні тогочасного суспільства.

Визначення функціонального призначення серпоподібних знарядь неолітичних культур України є одним із ключових завдань археологічних досліджень. Традиційно для цього використовують аналіз форми, конструкції та контексту їх знаходження. Проте сучасні методики, такі як трасологічний аналіз, дозволяють отримати значно детальнішу інформацію про використання цих знарядь у господарській діяльності.

Окрім трасологічного аналізу, визначення функціонального призначення серпоподібних знарядь здійснюється за допомогою інших методів. Один із них – експериментальна археологія. Цей підхід передбачає відтворення технологій виготовлення і використання таких знарядь для вивчення їх ефективності та характерних слідів, які утворюються в процесі роботи. Ще одним методом є аналіз зносу леза, який допомагає ідентифікувати оброблювані матеріали та визначити способи використання знарядь. Також важливу роль відіграє аналіз контексту знахідки: розташування знаряддя відносно інших артефактів або його локалізація в межах поселення може дати підказки щодо функціонального призначення.

Дослідження функціонального використання серпоподібних знарядь дає змогу зрозуміти їхню роль у господарстві неолітичних спільнот. Серпи були невід’ємною частиною землеробського комплексу, забезпечуючи ефективний збір врожаю злаків. Водночас вони могли використовуватися для обробки деревини, різання м’яса та інших матеріалів, що свідчить про їхню універсальність.

Вивчення регіональних відмінностей і хронології розвитку серпоподібних знарядь на території України виявило значну варіативність

їхньої еволюції, зумовлену такими факторами, як доступність сировини, природні умови, господарська діяльність і культурні традиції.

У межах Трипільської культури переважали крем'яні серпи, які з часом зазнали еволюції від вкладених конструкцій до зубчастих форм, що були більш ефективними для збирання врожаю. У Буго-Дністровській культурі використовувалися серпи карановського типу з вигнутим лезом, а також жниварські ножі натуфійського типу, виготовлені з кременю, кістки та рогу. У культурі лінійно-стрічкової кераміки домінували вкладені серпи з різноманітними формами, тоді як для Дніпро-Донецької характерними були ножі з пластин з помітним лискуванням леза.

Хронологія розвитку серпоподібних знарядь також демонструє еволюцію їхніх форм і функцій. У ранньому неоліті переважали прості знаряддя з прямим або злегка вигнутим лезом. У середньому неоліті почали з'являтися складніші вкладені та зубчасті серпи, які забезпечували вищу продуктивність. У пізньому неоліті серпоподібні знаряддя стали більш спеціалізованими й адаптованими до збирання різних видів злакових культур. Процеси культурного обміну та запозичення технологій сприяли поширенню характерних для однієї культури форм серпів серед інших спільнот. З часом удосконалювалися технології виготовлення серпів, що дозволило створювати ефективніші й спеціалізовані знаряддя.

Серпоподібний комплекс відіграв визначальну роль у становленні аграрних культур, сприяючи зростанню продуктивності праці, накопиченню надлишкового продукту та формуванню більш складних соціальних структур. Аналіз технологічних і функціональних аспектів цих знарядь демонструє, як винаходи та адаптація технологій стали відповіддю на виклики, які постали перед суспільствами в процесі переходу до осілого способу життя.

Подальші дослідження в цьому напрямку, зокрема використання новітніх наукових методик, таких як трасологічний аналіз, експериментальна археологія та ізотопне дослідження матеріалів, дозволять ще глибше зрозуміти роль серпоподібних знарядь у господарській діяльності та їх місце в еволюції

технологій неолітичних суспільств. Це відкриє нові горизонти у вивченні неолітичної революції та її впливу на розвиток людства.